

23. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтеграції вихідних конституційних положень) – Х.: Право. – 1997. – 64 с.
24. Селіванов А. О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади. – К.: Вид. Дім «Ін Юре». – 2008. – 120 с.
25. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: Монографія. – К.: ІДП ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 220 с.
26. Ткаченко О. Застосування принципу верховенства права в регулюванні еколого-правових відносин: деякі аспекти // Право України. – 2004. – № 1. – С. 78-80.
27. Ткаченко О. Принцип верховенства права в регулюванні еколого-правових відносин: поняття та значення // Право України. – 2003. – № 4. – С. 63-68.
28. Українське право: Матеріали міжнародної конференції «Верховенство права: питання теорії та практики. – 2006. – № 1. – 112 с.
29. Шапар А. Г. Про концепцію переходу України до сталого розвитку // Екологія і природокористування: зб. наук, праць Ін-ту проблем природокористування та екології НАН України. – Вип. 8. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 45-58.
30. Шевчук С. В. Формальна та органічна характеристика принципу верховенства права: до нових методів тлумачення Конституції // Укр. Право. – 1998. – Чис. 2(10). – С. 56-68.
31. Шемшученко Ю. С. Теоретичні засади концепції розвитку законодавства України // Право України, 1996. – № 8. – С. 3-6.

СВІТОГЛЯДНІ ТА ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ

Балюк Г.І.

*(доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка)*

***Анотація.** у статті йдеться про світоглядні та еколого-правові засади взаємодії Людини і Природи. Доводиться, що християнські основи дозволяють зняти протистояння «Людина і Природа». Аргументовано висновок про те, що важлива роль у формуванні світоглядних засад взаємодії між Людиною і Природою належить освіті, зокрема еколого-правовій освіті.*

***Ключові слова:** взаємодія Людини і Природи, еколого-правова освіта, християнські основи.*

***Аннотация.** в статье идет речь о мировоззренческих и эколого-правовых основах взаимодействия Человека и Природы. Доказано, что христианские основы позволяют снять противостояние «Человек и Природа». Аргументирован вывод о том, что важная роль в формировании мировоззренческих основ взаимодействия между Человеком и Природой принадлежит образованию, в частности эколого-правовому образованию.*

***Ключевые слова:** взаимодействие человека и природы, эколого-правовое образование, христианские основы.*

***Summary.** The article deals with the worldview approach as well as environmental and legal fundamental principles of interaction between Human and Nature. It is proved that the Christian foundations allow to drop the confrontation between "Human and Nature". In the conclusion the author outlines that the important role in shaping of the worldview fundamental principles of interaction between Human and Nature belongs to education, in particular, environmental and law education.*

***Key words:** interaction between Man and Nature, environmental and law education, Christian foundations.*

Актуальність проблеми. В сучасний період плюралізму думок і підходів, відмови від матеріалізму як єдино вірного вчення, екологічне право зазнає корінних, сутнісно-структурних змін стосовно пошуку етично-моральної основи, на якій базується нормативне регулювання охорони НПС, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Безумовно, що такий пошук характерний не лише для екологічного права, як окремої галузі, але і для правового регулювання в цілому, в усьому різноманітті прояву системи права – галузей, підгалузей, інститутів і норм.

Однак в екологічному праві, як найбільш гуманізованій галузі, яка пов'язана з найважливішими сторонами людського буття (життям, здоров'ям, джерелами існування і т.п.). Ця проблема (проблема пошуку етично-моральної основи правового регулювання)

стоїть найбільш гостро в порівнянні з багатьма іншими галузями права, предметом регулювання яких часто є лише окремі сторони життєдіяльності людини.

Оскільки екологічне право в своєму предметі звернено до найбільш важливих сторін буття людини, то пошук основ і витоків, на яких базується фундамент системи правового регулювання, для нашої галузі не є пустим (порожнім), більше того це питання відноситься до питань так званої рецесії, самоосмислення екологічного права і магістральних шляхів його формування і розвитку.

Зазначене стимулює учених екологів-правників до пошуку морально-етичного коріння (генетичних засад) формування ідеології, на якій базується вся система джерел екологічного права України. Ці пошуки сприяють досягнути еколого-правовому регулюванню самоідентичності і самодостатності, чіткості в предметній визначеності.

Постановка проблеми. Які ж вони генетичні засади суспільної екологічної саморегуляції (або засади морально-етичного коріння еколого-правового регулювання) у свідомості Українського народу?

В цій частині більшість юристів-дослідників звертають свої погляди на природничо-наукові розробки і на філософію «зеленого руху». Зокрема, багато дисертацій по спеціальності 12.00.06. рясніють цитуванням думок В.І. Вернадського, М. Ф. Реймерса, Родеріка Неша, Ліни Уайт та інших видатних вчених-природознавців. При цьому недостатньо звертається уваги на те, що не що інше як правічне православне християнство, яке віками на генетичному рівні підтримується в свідомості народу, містить багато відповідей на питання формування екологічної правосвідомості. Саме етичні категорії віри, надії, добра, любові, справедливості закладені не лише в основу еколого-правового регулювання, але і права в цілому.

Саме православна доктрина, яка генетично зберігається у свідомості Українського народу, є тим унікальним інструментарієм, який мають і українські правники в осмисленні еколого-правових явищ, формуванні поглядів і переконань.

Саме християнські основи дозволяють зняти протистояння «людина і природа». Адже православ'я розуміє людину і світ, що її оточує, як творіння Вищого розуму, які існують в гармонії. При цьому матеріальний, природний світ створений Творцем для задоволення потреб людини, зокрема екологічних потреб. І не більше того. А накопичення (жадібність) розглядаються як один із смертних гріхів.

Можна говорити, що Біблія є джерелом формування сучасного екологічного права України. В ній є норми, які накладають обмеження на експлуатацію природи і які забороняють деградацію навколишнього природного середовища, його забруднення: «Не спустошуй місцевостей, адже дерево в полі не людина, щоб могло втекти від тебе в укріплення».

Отже в основу екологічного праворозуміння закладені вічні біблійські істини.

На жаль в пошуку етичної основи для еколого-правових досліджень сучасні екологи-юристи упускають цілий пласт вітчизняного духовного досвіду, накопиченого віками. Все викладене, та і весь досвід існування людства свідчить про те, що між природою і людиною існують тісні взаємозв'язки.

Виклад основного матеріалу. Сьогодення з його кризовим екологічним станом змушує нас визнати екологічні знання, екологічну свідомість населення за важливі чинники безпеки держави, позаяк, на переконання фахівців, саме від цього залежить виживання людства і кожної людини зокрема.

Прикро, але сучасна людина стала неповноцінною, оскільки вона втратила здатність бути цілісною і гармонійною. Зведення поняття «природа» до «навколишнього середовища» внаслідок економічної діяльності людини, головним чином наприкінці ХХ століття, призвело до порушення природного ходу розвитку, а орієнтація на суто прибуткову господарську діяльність – до дисгармонії між Людиною і Природою. Дисгармонійним став внутрішній світ Людини, система цінностей: ідеї, цілі, думки й бажання. Врешті дисгармонія й править нею. Апостол Павло писав у своєму Посланні

римлянам: «Доброго, якого хочу, не роблю, а зле, якого не хочу, роблю. Якщо ж роблю, чого не хочу, уже не я роблю, а гріх, що живе в мені».

Подібну ж думку ще раніше висловив давньогрецький учений Арістотель: «Якщо ми йдемо в знаннях уперед, а в моральності назад, то ми йдемо не вперед, а назад». Хоча це сказано давно, але прислухатися до цих думок не гріх і сьогодні. Ми ж слухаємо і не чуємо. Самовпевнено вважаємо себе людьми досконалими і не хочемо зрозуміти очевидної істини: без високої духовності, без моралі, екологічної свідомості людина не може бути досконалою. Така людина в основу суспільства, яке буде, закладає свої негативні якості.

У вирішенні завдань усунення протиріч у відносинах між Людиною і Природою особливе місце, на нашу думку, належить екологічному праву і законодавству, екологічній доктрині.

Маємо врешті-решт усвідомити, що наша Земля являє собою живу сутність. Вона одержує життєві потоки космічної енергії Всесвіту, які впливають на життя як її самої, так і всіх мешканців. Головна енергетична вісь Землі проходить через Північний і Південний полюси таким чином, що через Північний полюс проходить енергія Космосу, а через Південний – виділяється відпрацьована енергія Землі. Крім того, Земля дихає з характерною ритмічністю і періодичністю, які залежать від часу доби, пори року і географічної широти. Вона дихає як жива сутність, поглинаючи життєдіяльну енергію Космосу і виділяючи надлишкову внутрішню енергію

Зокрема, доктор геолого-мінералогічних наук І.М. Яницький зазначає, що носій нашого життя – Земля – жива сутність, гранично енергонасичена і високоорганізована система, яка займає у космічній ієрархії набагато вищий рівень, ніж людина.

Отже, Природа в космічній ієрархії займає вищий рівень, ніж Людина. Скажімо на Сході людину ніколи не ставили вище над Природою, не проголошували «богототожною», а вірили, що від її дій, правильних чи помилкових, залежить порядок у Космосі.

Чи співпадають такі погляди з тими позиціями, які ми, представники еколого-правової науки і практики, сповідуємо і реалізуємо в житті?

Заглиблюючись в особисту позицію і позицію, яку, як мені здається, сповідують представники гуманістичної еколого-правової школи юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, дозволю сказати: ні не співпадають. Можливо, доктринальні позиції інших еколого-правничих шкіл України базуються на іншому фундаменті? Мабуть теж – «ні»!

Боюся бути незрозумілою колегами, але дозволю висловити думку про те, що нам, можливо пора відмовитися від гуманістичних засад, на яких базуються наші доктринальні підходи і їх реалізація на практиці в сфері взаємодії суспільства і природи, використання і охорони природних ресурсів, регулювання суспільних екологічних відносин.

Виникає закономірне запитання, коли і в силу яких причин Людина силою свого інтелекту звела себе в ранг вище Природи? І чи не є такий підхід причиною наших екологічних проблем?

Древньокитайський мислитель Конфуцій вважав, що світ не можна змінити до того часу, допоки словам не буде повернуто правильне розуміння. Останнім часом повсюдно словами користуються не для пояснення змісту, а для того, щоб його «затемнити», «задрапувати». І так до безконечності. Отже, необхідно повернути словам правильний зміст і розплутати вузли, які заважають. Останніми роками висловлена пропозиція почати з усім відомого слова «гуманізм».

Як писала Леся Українка, трудно вірить, щоб погану одіж могла носити якась гарна ідея. А якщо саме навпаки: не зовсім гарна саме гуманістична ідея в сфері взаємодії Людини і Природи була одягнена свого часу в гарну одіж.

Більшість із нас під словом «гуманізм» розуміють щось добре і благородне (шляхетне). Пропонуємо поглянути на нього з іншого боку.

Давайте пригадаємо етимологію слова «гуманізм» (від лат. *humanus* – людський, людяний) і його зміст: визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і прояв своїх здібностей, утвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин. В більш вузькому значенні – світське вільнодумство епохи Відродження, яке протистоїть схоластиці і духовному пануванню церкви, пов'язане з вивченням нововідкритих творів класичної древності. Відкидаючи абстрактний, надкласовий підхід до гуманізму, марксизм, як відомо, пов'язав його з революційною боротьбою пролетаріату за побудову комуністичного суспільства, яке ніби-то створює всі передумови для всебічного розвитку людини. В цьому розумінні К. Маркс назвав комунізм «реальним гуманізмом». А далі гуманізм отримав практичне втілення при побудові суспільства соціалізму і проголосив своїм принципом: «Все в ім'я людини, для блага людини».

Можливо саме з часу появи гуманістичної ідеї можна визначити і часові параметри, коли Людина поставила себе над Природою, проголосивши себе «богототожною»?

Отже, «гуманізм» – це революційний термін, спрямований на руйнацію того світогляду, в центрі якого – Творець. Гуманізм витіснив Творця (Природу) з центральних позицій і помістив на це місце Людину. Мабуть багато хто і до сьогодні пам'ятають відомі слова Мічуріна про те, що «ми не можемо чекати милостей від Природи, взяти їх у неї наше завдання».

Гуманізм назвав людину мірою всіх речей, відкинувши закони Творця, тобто природні закони. Він проголосив, що людина сама по собі красива і добра, і що людині не потрібна ніяка допомога Творця, щоб бути мудрою, великодушною, стійкою, отриманою. Потім, коли ця ідеологія укорінилась, людина дуже швидко почала перетворюватися в щось жорстоке, егоїстичне, ненаситне, неврівноважене.

З видаленням Творця із свідомості добродійність також кудись зникла. Можливо саме цього суспільство своєчасно не помітило, а хто помітив, не до кінця усвідомив. Саме розквітлий гуманізм у вигляді зрілих плодів приніс глобальні кризи, в тому числі (а можливо, перш за все) – екологічну кризу, новітнє варварство. Однак суспільство це слово до цього часу не вважає злим. Нам важко це зрозуміти, оскільки людина так само безвідповідально користується як природними ресурсами, так і словами.

Отже, якщо словам не повернути їх первісний зміст, світ, як стверджував Конфуцій, не вистоїть. Йдеться не лише про зміст поняття «гуманізм» стосовно екологічної сфери, суть проблеми значно глибша. Згадаємо, як українська наука, література, преса початку ХХ століття формували національну свідомість суспільства і кожної людини. Цінності того етапу розвитку суспільства утверджувалися переконанням у правильності пропагованих ідей. У ті часи часто до слова «людина» вживали такі епітети як: свідомо, культурна, освічена, мудра, лояльна, поміркована, щира, гідна.

Наприкінці ХХ - на початку ХХІ століття поняття «людина», яке в усі часи історії означувалося позитивно – оцінними засобами, вже не належить до високих ціннісних орієнтирів і вживається з іншими епітетами: забита, понівечена, затоптана, обкрадена, мічена, безсила, безлика, зайва, дисгармонійна, неповноцінна.

Викладене свідчить про те, що сьогодні проблема визначення основоположних засад взаємодії Людини і Природи, як і на початку становлення екологічного права залишається актуальною, а отже потребує уваги різноманітних наук, релігій, філософських концепцій, напрямків і шкіл.

Відомо, що важлива роль у формуванні найдревніших світоглядних концепцій зазначеної взаємодії належить релігійним течіям. Серед них, наприклад, іудаїзм, іслам, мусульманство, магометанство, буддизм, християнство та інші.

Серед філософських концепцій і напрямків, які мають вплив на формування сучасного екологічного права виокремлюють такі як: анімізм, антропоморфізм, антропологізм, антропоцентризм, конкордизм, екоцентризм, екогуманізм, енвіроменталізм (антропоцентричний та екоцентричний). Зокрема, після конференції

ООН (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.) енвайроменталізм розглядається як ідея об'єднання зусиль усіх країн світу в галузях економіки, політики, техніки, науки, культури, освіти і права для збереження довкілля на екологічно обґрунтованих засадах.

Енвайроменталізм як новітня ідеологія прагне об'єднати політичних, наукових, екологічних, релігійних діячів для збереження природного оточення людини.

Енвайроменталізм – одна з глобальних парадигм сучасної науки, що спирається на засади сталого розвитку.

На яких концептуально-ідеологічних засадах будувати сьогодні відносини Людини і Природи? Це комплексне завдання багатьох наук і практик. Але осторонь від цього завдання не може стояти наука екологічного права, екологічне право як галузь і законодавство. Тут хотілося б навести думку нашого колеги, представника теолого-соціологічної теорії права В.В. Костицького, який вважає, що «у нашому суспільстві бачення права, на жаль, одновимірне: система норм і правил поведінки». І наголошує на тому, що «право – система норм у рамках моральних імперативів, дарованих Усевишнім».

Висновки. Важлива роль у формуванні світоглядних засад взаємодії між людиною і природою належить освіті. Зокрема, 25 червня 2013 р. указом Президента України була схвалена Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. В цьому документі на основі аналізу сучасного стану розвитку освіти визначено мету, стратегічні напрями та завдання, на виконання яких має бути спрямована реалізація державної політики у сфері освіти.

В зазначеному указі Президента зафіксовано, що ключовим завданням освіти у XXI столітті є розвиток мислення, орієнтованого на майбутнє.

Сучасний ринок праці вимагає від випускника не лише глибоких теоретичних знань (складовою яких є і еколого-правові знання), а також і здатності самостійно застосовувати їх у нестандартних життєвих ситуаціях, переходу від суспільства знань до суспільства компетентних громадян. Серед актуальних проблем, які стримують розвиток, не дають можливості забезпечити нову якість освіти, яка була б адекватна нинішній історичній епосі в указі Президента відзначена і така проблема, як повільне здійснення екологізації системи освіти.

В зв'язку з цим стратегічними напрямками державної політики в сфері освіти згідно з указом повинні стати, зокрема:

- реформування системи освіти, в основу якої покладатиметься принцип пріоритетності людини;
- екологізація освіти як необхідні умови забезпечення сталого демократичного розвитку суспільства, оновлення цілей і змісту освіти на основі принципів сталого розвитку.

Екологічна освіта сьогодні має стати складовою частиною освіти і, в першу чергу, правової. Адже за допомогою еколого-правової освіти забезпечується вирішення загального завдання – екологізація юридичної освіти, формування еколого-правової свідомості і культури, а також активної громадянської екологічної позиції. Еколого-правові знання необхідні для вирішення екологічних проблем юридичними засобами, що вимагає підготовки високопрофесійних юристів, які володіють ґрунтовними знаннями в сферах – екологічній та сталого розвитку.

Показником рівня загальносвітової стурбованості цими проблемами стало прийняття 20 грудня 2002 р. Генеральною Асамблеєю ООН Резолюції 57/254 про проведення у 2005-2014 роках Десятиріччя освіти в інтересах сталого розвитку. У тому ж році у м. Вільнюсі на нараді представників міністерств охорони навколишнього середовища та міністерств освіти (17-18 березня 2005 р.) була прийнята «Стратегія Європейської економічної комісії ООН для освіти в інтересах сталого розвитку» (далі – Стратегія ЄЕК ООН).

Для України є символічним, що одним із перших кроків до розробки даної Стратегії була Заява міністрів навколишнього середовища країн ЄЕК ООН про освіту в

інтересах сталого розвитку, прийнята на 5-й Конференції «Навколишнє середовище для Європи», яка відбулася саме у Києві 21-23 травня 2003 р.

Першим із сформульованих у Стратегії ЄЕК ООН завдань є забезпечення того, щоб «механізм політики, нормативно-правова база та організаційні основи слугували опорою освіти для сталого розвитку». Цим додатково підкреслюється необхідність та важливість нормативно-правового забезпечення діяльності в галузі екологічної освіти, оскільки саме екологічна освіта є основою для освіти задля сталого розвитку. П. 14 Стратегії передбачає, що освіта задля сталого розвитку розширює концепцію екологічної освіти, яку, у свою чергу, потрібно розвивати та доповнювати в рамках комплексного підходу до освіти задля сталого розвитку.

Щодо правових аспектів даної проблеми, то у п. 50 Стратегії підкреслюється, що законодавство є однією з опор освіти задля сталого розвитку, а ключем для досягнення цієї мети могло б стати прийняття на всіх рівнях освіти основоположних документів щодо освіти для сталого розвитку. Водночас, правові інструменти повинні бути адаптовані до конкретних умов кожної держави, яка їх застосовує, до наявного у ній законодавства (п. 43). Зокрема, наукове обґрунтування, розроблення та прийняття закону про екологічну освіту, як одного з перспективних актів екологічного законодавства, були передбачені у вітчизняному законодавстві ще у «Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р.). Але сьогодні ми вимушені констатувати, що вже і Десятиріччя освіти ООН в інтересах сталого розвитку закінчилося, а в Україні до цього часу такий закон не прийнятий.

Прикро, але в «Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (Закон України від 21 грудня 2010 р.) прийняття закону в галузі екологічної освіти вже не передбачається. Не зважаючи на те, що підвищення рівня суспільної екологічної свідомості визнається у цьому документі стратегічною ціллю національної екологічної політики №1 (розділ 3), ні у п. 4.8. «Законодавство у сфері охорони навколишнього природного середовища», ні у п. 4.9. «Освітнє та наукове забезпечення формування і реалізації національної екологічної політики» не згадується про нагальну потребу правового забезпечення діяльності у галузі екологічної освіти на рівні закону. Натомість, передбачалося розроблення до 2015 року Стратегії екологічної освіти з метою сталого розвитку українського суспільства та економіки України. Однак, на наше переконання світоглядні та еколого-правові засади взаємодії Людини і Природи мають знайти закріплення в майбутньому Законі України «Про екологічну освіту».

УДК 349.6 (477)

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Євстігнєв А.С.

*(кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права
Юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка)*

***Анотація.** Стаття присвячена характеристиці сутності правового забезпечення екологічної безпеки спеціального природокористування у контексті сталого розвитку. В статті здійснено характеристику забезпечення екологічної безпеки як форми реалізації сталого розвитку, наведено основні підходи до розуміння категорії «сталий розвиток» та його складових на міжнародному та національному рівні, викладених у роботах вчених та відображених у нормативно-правових актах. Наведено авторське розуміння співвідношення забезпечення економічного та екологічного складників сталого розвитку і забезпечення екологічної безпеки спеціального природокористування.*